

OP STAP IN HET
OUDE
ROME

PHILIP
MATYSZAK

HL BOOKS

© 2024 Philip Matyszak

© 2024 Nederlandse editie: HL Books

Oorspronkelijke titel: *A Walk through Ancient Rome*

– *A Tour of the Historical Sites that Shaped the City,*

uitgegeven door Michael O'Mara Books Limited, London

Vertaling: Marijke Overpelt

Redactie: Barbara Luijken

Opmaak en productiebegeleiding: Wouter Eertink

ISBN 978 94 6471 246 9

NUR 683

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij HL Books – info@hlbooks.nl.

HL Books is onderdeel van 20 Leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv
www.noordboek.nl/hl-books

INHOUD

Woord vooraf 7

Inleiding: Extra Muros: Van de Albaanse Heuvels naar Rome 11

Dag 1: District XIII: De Aventijn en de kades 27

Dag 2: District II: De Caelius 45

Dag 3: District III: Van het Colosseum naar
de Thermen van Trajanus 63

Dag 4: District VIII: Deel I – Het Forum Romanum 87

Dag 5: Districten VI en V: De noordelijke heuvels van Rome 115

Dag 6: District VIII: Deel II – De keizerfora 133

Dag 7: Districten IX en XI: Van het Circus Flaminius
naar de Veemarkt 155

Dag 8: District X: De Capitolijn en de Palatijn 175

Dag 9: District XIV: Aan de andere kant van de Tiber
en de Vaticaanse Heuvel 197

Dag 10: District VII: De Campus Martius 215

Verantwoording vertalingen van Latijnse en Griekse citaten 238

Bronnen 240

Register 241

WOORD VOORAF

Het lot van de stad Rome was vanaf de tweede eeuw n. Chr. anders dan dat van het Romeinse Rijk. Onder de keizers Trajanus tot en met Marcus Aurelius (98-180 n. Chr.) bereikte het rijk zijn grootste omvang en kwam vervolgens in een neerwaartse spiraal terecht. Maar de stad Rome werd steeds groter en welvarender totdat het rijk in de vijfde eeuw instortte en de stad een makkelijk doelwit werd voor plunderende barbaren.

Aan het einde van de vierde eeuw was Rome de grootste stad van de wereld, wat betreft aantal inwoners, historisch belang en bouwkundig erfgoed. De wandelingen die volgen zou je moeten maken bij zonsondergang – want Rome was vlak voor zijn ondergang het meest groots en indrukwekkend.

In dit boek vind je een reeks wandelingen door Rome. De meeste Romeinen liepen namelijk. Je kon wel in een draagstoel reizen, maar dat was alleen voor de meest vooraanstaande dames weggelegd. Vanwege de drukte in de straten was die manier van vervoer langzamer dan lopen. Het zijn elf wandelingen, die grofweg op de veertien administratieve districten van Augustus gebaseerd zijn. Uiteraard kom je langs de grote monumenten zoals het Colosseum en de paleizen van de keizers, maar we gaan ook verder om je een indruk van de stad als geheel te geven.

De plattegronden in dit boek laten zien hoe je door de oude stad wandelt, en lijntekeningen laten een reconstructie zien van enkele locaties en mensen die je tegenkomt. De wandelingen voeren ons door de stad én naar een andere tijd toen Rome op het toppunt van zijn macht was. We zullen daarom niet de hedendaagse – soms

treurige – restanten van ooit grootse gebouwen en monumenten zien. We zullen ze in hun volle glorie zien, zoals hun ontwerpers ze 1500 jaar of nog langer geleden voor ogen hadden. Tijdens alle in dit boek beschreven wandelingen moet je je daarom voorstellen dat je eeuwen geleden door de straten van het oude Rome wandelt en je mengt onder de Romeinen van het einde van de vierde eeuw n. Chr.

Er was een enorme kloof in rijkdom tussen de paar Romeinen die in die luxueuze gebouwen woonden, in studieboeken meestal ‘typisch Romeinse huizen’ genoemd, en degenen die in de eigenlijke Romeinse huizen woonden – met zijn vijven in één kamer gepropt in overvolle appartementengebouwen. Romeinen konden zo wonen omdat zij goed tegen drukte konden en ze vooral buitenshuis en in gezelschap leefden. Naar de wc gaan was net zoals eten een sociale bezigheid en vele Romeinen waren vanaf het moment van hun geboorte (omringd door familieleden) tot het moment van sterven (omringd door de volgende generatie) nooit alleen.

Als gevolg hiervan nam de bevolking van Rome een kleiner deel van de stad in beslag dan je zou verwachten. Een groot deel van het resterende gebied werd ingenomen door tuinen en gebouwen die bijna allemaal openbaar toegankelijk waren. Romeinen hadden dan misschien gebrek aan privéruimte, er was wel volop vermaak, met vele drukke, goed voorziene markten en plekken om te ontspannen en te trainen. We komen langs al die plaatsen.

Op onze wandelingen beleven we bijna duizend jaar Rome als stad, van de hut van Romulus tot de Boog van Constantijn. De schimmen van Trajanus, Nero en Cicero wandelen met ons mee. Wij zullen staan waar zij ooit stonden en zien dezelfde dingen die zij zagen. (En nog veel meer ... het Rome van Maxentius in 312 na Chr. zou een verpletterende indruk hebben gemaakt op Cicero die in de veel eenvoudiger stad drie eeuwen daarvoor woonde.) Als Romeinen van die tijd zich over hun stad hebben uitgesproken, laten we hun stemmen in dit boek horen, of het nu gaat om de satiricus Martialis die afgeeft op de modderige straten of om de geschiedschrijver Ammianus Marcellinus, die het Forum van Trajanus beschrijft.

De wandelingen vertellen de ervaringen van een toerist die door de

straten van het vijfde-eeuwse Rome loopt, maar de lezer van dit boek zit op een eenentwintigste-eeuwse bank. Om die reden zijn jaartallen van het Romeinse AUC (Ab urbe condita – ‘vanaf de stichting van de stad’) omgezet naar het gebruikelijkere v. Chr. en n. Chr. Tijden en maten zijn – waar mogelijk – in algemene termen vermeld (‘vijf minuten lopen’, ‘een handlengte’, enz.), maar als nauwkeurigere getallen nodig zijn, volgen de moderne maten in plaats van stadia of ellen. Elk hoofdstuk eindigt met een samenvatting onder de titel ‘Wat er nu nog te zien is’. Daarin gaan we de stappen van vijftien eeuwen geleden na en bekijken wat er in de tussentijd geworden is van de stad en haar monumenten.

We beginnen ten zuiden van Rome in de Albaanse Heuvels. Want daar begint de geschiedenis van Rome, en dus ook onze wandeling. Die stip aan de horizon is de grote stad zelf – laten we op weg gaan!

INLEIDING

EXTRA MUROS: VAN DE ALBAANSE HEUVELS NAAR ROME

IN DE VOETSPOREN VAN ROMULUS EN REMUS

Met de stad Rome zijn een lange geschiedenis en vele legendes verbonden. Heel wat legendes rond Rome stammen uit de periode voordat de stad zelf bestond. Het is daarom terecht om onze eerste wandeling in de Albaanse Heuvels te beginnen, vlak bij de stad waar de stichters van Rome, Romulus en Remus, geboren werden. De stad Alba Longa kreeg haar naam omdat zij op een heuvelrug lag die uitkeek over het water van het Albaanse Meer. De geschiedenis van de legendarische stad gaat eeuwen terug. Ze zou omstreeks 1151 v. Chr. gesticht zijn door Ascanius, de zoon van de Trojaanse held Aeneas. Ascanius, ook bekend onder de naam Iulus, is volgens de overlevering de vader van de Julische lijn van de Romeinse keizers.

Alba (Longa) was gelegen tussen een berg en een meer. Deze natuurlijke verdediging maakte het lastig om de stad in te nemen. De berg is zowel ruig als hoog, en het meer is diep en uitgestrekt. De bewoners kunnen via sluizen water over de vlakte naar eigen inzicht regelen. Het vruchtbare gebied produceert allerlei soorten fruit, die absoluut even goed zijn als die uit de rest van Italië. Bovendien komt hier een uitstekende wijn vandaan, die zij de 'Alba' noemen. Deze wijn is superieur aan alle andere wijnen, behalve aan de Falernische wijn.

Dionysius van Halicarnassus, *Antiquitates Romanae*, 1, 66

Verdwenen stad of mythe?

Alba Longa werd in de eeuwen vóór de stichting van Rome als de belangrijkste stad van Latium gezien. De stad werd later, na een strijd met haar kolonie en rivale, Rome, veroverd. Vervolgens werd Alba door de veroveraars verwoest en de inwoners werden ingelijfd bij de groeiende bevolking van Rome.

Sceptici twifelen wellicht aan het bestaan van deze oude stad, want zoals bij veel van de legendes rond het vroege Rome, is er nauwelijks fysiek bewijs. Toch worden zelfs nu nog steeds de vermoedelijk door de koningen van Alba Longa ingestelde ceremoniën op de Mons Albanus gevierd. Elk jaar komen de consuls van Rome daar samen met afgezanten van de Latijnse stammen om het feest van de *Feriae Latinae* te vieren. Elke afgezant brengt simpele offergaven mee die horen bij de aloude rituelen. Kaas, volkorenbrood en vers fruit worden genuttigd samen met het vlees van een voor de gelegenheid geofferde os.

Onze wandeling naar Rome is best lang, bijna 20 kilometer. Daarom kun je maar beter vroeg beginnen. In een tijd waarin lopen hét transportmiddel is, betekenen 20 kilometer voor de plaatselijke bevolking een aardig wandelingetje. Door een paard getrokken wagens zijn betrekkelijk duur en veel voetgangers maken een dagelijkse tocht van 20 kilometer of meer naar de stad en weer terug. Ze doen dat graag vanwege de koele, muggenvrije lucht waar de Albaanse Heuvels om bekendstaan. Eén blik op de Albaanse Heuvels laat zien dat de hellingen bezaaid zijn met de villa's van de superrijken die hier het lawaai en de hitte van de stad ontlopen. (Rome is makkelijk te lokaliseren; je hoeft alleen maar naar het noorden te kijken, naar de rookwolken die ontsnappen uit duizenden kookvuren, bakkerijen en smederijen. Dan heb je enig idee waarvoor de plaatselijke bevolking wegvlucht.)

Een villa in deze heuvels is een teken van rijkdom en prestige.

En daarnaast zijn boerenbedrijven al lange tijd het speeltje van multimiljonairs die zich laten voorstaan op hun boerenafkomst. Je zou, jammer genoeg, juist de tegenovergestelde richting moeten inslaan om een van de spectaculairste bezienswaardigheden van de Albaanse Heuvels te zien: de zomerresidentie van keizer Caligula. Deze staat aan de oevers van het Meer van Nemi, waarvan het water opvallend helder is. Vandaar de naam ‘Spiegel van Diana’ – met Diana wordt de Romeinse godin van de natuur en de wildernis bedoeld.

Op het meer lagen twee luxe plezierboten van ruim 60 meter lang voor Caligula klaar, niet ver van de Tempel van Diana. De priester van deze tempel, een weggelopen slaaf, blijft net zolang in functie totdat hij wordt gedood in een gevecht met zijn opvolger – eveneens een weggelopen slaaf. De moeder van keizer Augustus werd overigens in het nabijgelegen stadje Aricia geboren.

De weg naar Rome is in goede staat, zoals je op grond van de rijkdom en komaf van de bewoners van de Albaanse Heuvels zou mogen verwachten. Als je niet gehinderd werd door de constante stroom paarden en ossenkarren, zou de wandeling een genoegen zijn. (Gelukkig gebruiken de meeste ruiters de zachte, onverharde strook naast de weg; zo sparen ze de onbeslagen hoeven van hun paarden.) Omdat de weg zelf is geplaveid met gladde basaltblokken met cement tussen de blokken, voel je de voegen absoluut niet. Zelfs voor iemand die blootsvoets en geblinddoekt loopt, is het volstrekt duidelijk dat dit de beroemde Via Appia is, de oudste en best onderhouden weg in het Romeinse Rijk.

Binnen de muren van Rome mogen geen doden begraven worden. Om een bezoek aan het graf van een voorouder makkelijker te maken liggen langs de wegen die de stad uit gaan veel graven. Zo ook op dit punt van de wandeling. Maar voor de meer dan 6000 mensen die in 71 v. Chr. langs deze weg stierven is geen *memento mori* opgericht. Het waren rebellerende slaven in het leger van Spartacus, die na de nederlaag van hun leider gevangengenomen waren. De Romeinse generaal Marcus Licinius Crassus liet hen kruisigen en ophangen langs de Via Appia als lugubere waarschuwing aan eenieder die erover dacht de Romeinse macht uit te dagen.

De Via Appia

De Via Appia werd in 312 v. Chr. aangelegd voor voetgangers, maar dan wel het soort voetgangers met zwaarden en schild. Om controle over de vruchtbare vlakte van Campanië te krijgen vochten de Romeinen ten tijde van de aanleg met de strijdlustige Samnieten. Om troepen snel naar het slagveld te kunnen brengen had Rome een daarvoor geschikte weg nodig. Daarom doorsnijdt de Via Appia het landschap in een rechte lijn. Het stuk van de Via Appia tussen Alba Longa en Rome staat bekend als de Via Norba. Dat stuk loopt namelijk via de Albanse Heuvels naar de stad Norba aan de rand van de Pontijnse moerassen (en eindigt verderop bij de stad Terracina).

In deze tijd zie je op deze weg alleen soldaten die naar verre delen van het rijk op weg zijn, want keizer Trajanus liet de Via Appia tot in de hiel van Italië verlengen. De Romeinen vertrouwden hun legers niet meer aan Neptunus toe na het verlies van tienduizenden manschappen op zee. Daarom is niet het nabijgelegen Ostia of Puteoli de plek waar ze aan boord gaan, maar Brundisium. De tocht over de Adriatische Zee naar Griekenland duurt dan bij goed weer maar een paar uur.

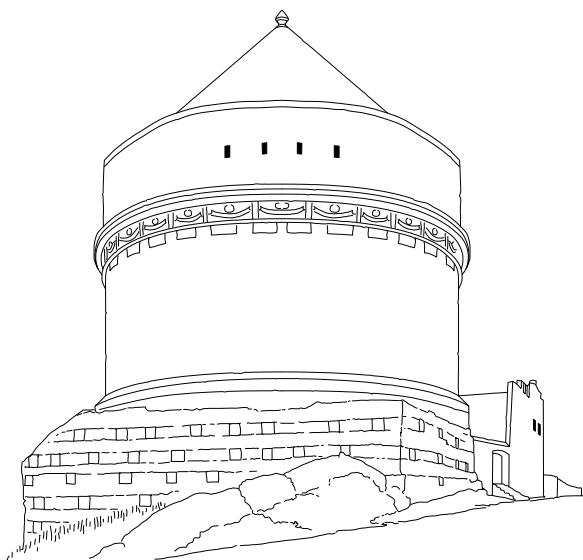
De Tombe van Caecilia Metella

Op ongeveer vijf kilometer vóór de stad worden de graven steeds groter en indrukwekkender. Dat geldt zeker voor de Tombe van Caecilia Metella. Crassus was wreed genoeg om duizenden lijken langs de weg te laten weggroten, maar zijn zoon besloot dat aan deze zelfde weg alleen de grootste graftombe voor zijn vrouw, Caecilia Metella, voldeed. Weinig tombes zijn zo indrukwekkend als deze, afgezien van de bijzonder overdadige pogingen van een paar keizers (die we nog gaan tegenkomen). Dit mausoleum is zo groot dat je het voor een klein kasteel zou kunnen aanzien – in latere tijden zal het dat ook worden.

De tombe staat op een verhoging in het landschap, op een vierkant platform van meer dan acht meter hoog, en is bekleed met travertijn. Maar het interieur bestaat vooral uit lagen Romeins beton.

Dit platform is zo groot dat boeren later hun oogst daarop, buiten bereik van roofdieren, lieten groeien. Het beton is een prachtig staaltje technologie. Er zitten kristallen in die bij contact met water oplossen en vervolgens uitharden. Het beton wordt daarmee supersterk, en de opening waardoor het water binnenkwam, wordt tijdens het uithardingsproces opgevuld. Met vooruitziende blik merkte Vitruvius op dat je door het gebruik van dergelijk beton structuren krijgt die ‘de eeuwen zonder verval doorstaan’.

Boven op het enorme platform verrijst een 11 meter hoog rond bouwwerk; de totale hoogte van de tombe komt daarmee op bijna 22 meter. De tombe is bekleed met travertijn en heeft rondom een fries met guirlandes, vruchten en stierenkoppen. Een grote inscriptie laat aan voorbijgangers weten dat dit grafmonument is voor *CAECILIAE Q CRETICI F METELLAE CRASSI* (voor Caecilia Metella, dochter van Quintus Creticus en vrouw van Crassus).

De dood in Rome

Net zoals een huwelijk is een begrafenis een gelegenheid om de rijkdom en macht van de familie te laten zien, en daar gaat het bij de Tombe van Caecilia Metella om. Bij de begrafenis van een arm iemand zie je alleen een paar droevige gezinsleden achter de baar en een fluitspeler of twee. Een grotere begrafenis gaat gepaard met een heel gezelschap van musici en een groep half-hysterische vrouwen die aan hun haren trekken en hun kleren verscheuren. Deze professionele klaagvrouwen, die met hun verdriet gepaste indruk hebben gemaakt op de andere aanwezigen, zetten de kosten van de verscheurde kleding op de rekening zodra die anderen vertrokken zijn

Langs de Via Appia is de Tombe van Caecilia Metella beslist de grootste, maar hoe dichterbij Rome je komt, des te talrijker worden de tombes aan beide kanten van de weg. Je hoeft echt niet verbaasd te zijn als je op weg naar Rome even naar de kant moet gaan om een begrafenisstoet te laten passeren. Romeinse begrafenis zijn een ernstige zaak, zeker omdat een familielid dat niet volgens de juiste regels en gepast ceremonieel begraven wordt, als een humeurige geest rond zijn voormalige huis kan gaan spoken.

Als je even opzij moet voor zo'n gebeurtenis, kijk dan naar rechts. Dan zie je in de verte achter de vlakke en vruchtbare velden een lange, grijze muur die zich zo ver als het oog reikt uitstrekt. Dat is een van Rome's beroemde aquaducten – eigenlijk zie je er twee, want op dit punt komen de in 126 v. Chr. gebouwde Aqua Tépula en de Aqua Marcia bij elkaar. Elke dag worden via deze aquaducten vele tienduizenden liters water naar Rome gebracht. Het meeste water loopt naar de stad via ondergrondse kanalen. Maar voordat het Rome binnenkomt, wordt het op een hoger niveau gebracht via betonnen kanalen boven op een serie grote bogen. Binnen de muren van Rome zakt het water naar grondniveau en door zijn eigen gewicht in combinatie met de zwaartekracht worden de talloze fontein in de hele stad bediend.

De grot van Egeria

Nu zie je Rome vóór je, met de Porta Appia als jouw ingang via de muren. Voordat je je in Rome stort, kun je een pauze nemen in een prettige grot die tussen de Via Appia en de Via Latina (die eveneens vanuit het zuiden naar Rome leidt) ligt. (Als je de Via Latina had genomen, had je ook de graven van de overleden christenen kunnen bezoeken. Langs deze weg zijn de uitgebreide catacomben te vinden waar de christenen van Rome hun doden begraven.)

De grot mag dan vredig ogen, toch is deze ook op een bepaalde manier een heel oude begraafplaats. Numa Pompilius was de tweede koning van Rome. Numa was er, anders dan de krijgshaftige Romulus, vooral op uit om het nog jonge Rome met de juiste wetten en religieuze plechtigheden te grondvesten. De waternimf Egeria (die ook uit de Albaanse Heuvels komt) hielp hem daarbij. De Romeinen weten niet zeker hoe nauw de samenwerking tussen de koning en de nimf was, en ook niet of deze band alleen maar formeel was – deels omdat Numa zelf over dit onderwerp blijkbaar zijn lippen stijf op elkaar hield.

Toen Numa echter stierf (vredig en van ouderdom – uitzonderlijk voor een Romeinse koning), smolt Egeria letterlijk weg in tranen van verdriet.

